

Apáthy István és kora

Egyik legkiválóbb tudósunk emlékét jöttünk ide megünnepelni, nem is csak egy kutatóét, hanem egyben rendkívüli egyéniséget: nyugodtan mondhatjuk, tudományos múltunk kivételes *jelenségét*, hogy ezt a bizonyára vitatható, modern szóhasználatot — ami inkább művészeknek szokott kijárni — én is alkalmazzam.

Nemcsak nagy, de egyben tragikus jelenség volt, hiszen minden kutatóélet tragikus, ha az utókor nem tudja neki megadni törekvései osztatlan igazolását. Annál tragikusabb ez, minél nagyobb fényű volt ragyogása, és ezzel arányban az utókor elvárása is. Apáthy István azért is tragikus jelenség, mert kutatóként is, de mint utóbb kifejttem, közéleti személyiségként is nagy elvárásokat keltett. — Olyanokat, amilyeneket az élet nem szokott — sajna — igazolni.

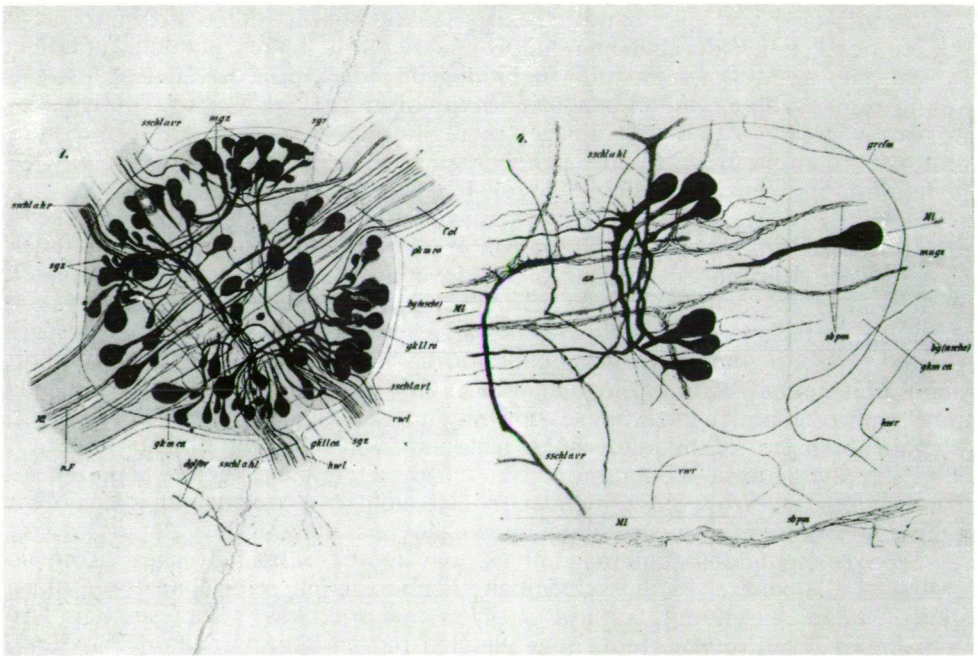
Apáthy István legjellegzetesebb vonása volt utolérhetetlen technikai perfekcionizmusa — a mikroszkópi technikának valószínűleg mindmáig utolérhetetlen mestere volt. Bármire nyúlt: az állati szövetek kivétele, rögzítése, metszetek készítéséhez szükséges beágyazás, a mikrotomkés éle, a metszéshez a szögek beállítása, a beágyazószer eltávolításához, a festéshez és lefedéshez szükséges átmenet egyik médiumból a másikba: napestig sorolhatnám, mindenütt alkotott valami újat, jobbat, mint az előző eljárások. Még ma is, több mint 60 évvel halála után, a mikrotechnikai kézikönyvekben minduntalan találkozik az ember nevével. A legapróbb mikrotechnikai fogásokig mindenütt volt valami új, hasznos újítása.

És amilyen furcsa és ellentmondással teli az élet, épp ez a technikai perfekcionizmusa lett a veszte. Készítményei tökélye volt az a csapda, ami az utókor szemlélője számára felismerhetően hamis vágányra csalta.

Sokszor elgondolkoztam magamban, hogy miért került a helyesnek bizonyuló útra hazai ellenlábasa, Lenhossék Mihály. Lenhossék önéletrajzában el is árulja a titkát — talán akaratlanul. Azt írja, „nagyon nem praktikus (németesen unpraktikus) ember lévén felismertem, hogy elméleti pályán kell maradnom”. — Ezzel szemben a rendszeres és fegyelmezett gondolkodás terén szinte minden leírt sorukból kitűnik Lenhossék fölénye. És — *si licet parvi me comparare magnis* — saját életutamban az önkritika minimuma is elég lenne a felismeréshez — mert én aztán igazán nem voltam „unpraktikus” —, hogy „szerencsém” antiperfekcionizmusom, magyarul szemtelen nonchalance-om, a gondolat romantikus szárnyalása alapozta meg. — De figyelmeztetni szeretném fiatal kollégáimat — ebben ne kövessenek. — Goethe írja Werther II. kiadása előszavában, miután az első kiadás által keltett szentimentalitási divatáramlat valóságos öngyilkossági hullámot okozott..., hogy kire vonatkozik, arra már nem emlékszem, de így folytatódik: „... sei ein Mann und folge mir nicht nach”.

No, de vissza Apáthyhoz: készítményei lélegzetelállító szépsége — a '30-as években egy kis dobozban még körözték őket — legszebb mikroszkópi műélvezeti élményeim közé tartoznak —, de elvitték '40-ben Kolozsvárra (nem tudom, kicsoda) — azóta nyomuk veszett (így bánunk mi tudományunk tárgyi emlékeivel). — No, hát e képek páratlan szépsége — amelyekből itt csak két példát tudok vetíteni — vették rá arra, hogy higgyen a mikroszkópi képben. Olyan szemléletű kutatónak, mint Apáthy, természetesen ellenszenves kellett legyen a Golgi-módszer adta durva csapadék, ami a metszeteket incrustálta. Nem várhatott további hatvan évig, amíg az elektronmikroszkópi feldolgozáshoz majd a csapadékot kioldották — éppen az Apáthy által zseniálisan bevezetett úgynevezett „*differenciálás*” elvének értelmében —, amikor megláthatta volna a Golgi-csapadék maradványát a sejthártyán belül elektronmikroszkóp alatt éppen jól látható finom szemcséség alakjában.

Az 1. sz. ábrán két részletet is látunk a pióca idegdúcából Apáthy úgynevezett előaranyozás-módszerével. Ez az idegsejteket (Apáthy szóhasználatára szerint *dúcsejteket*) nyúlványaival együtt egységesen festi meg és emeli ki. Ezzel szemben a 2. sz. képen látható és jelentős művéhez összefoglalásként is használt ábrája utóaranyozással készült. Ez az eljárás a neurofibrillákat emeli ki páratlan világsággal szinte színtelenül hagyott világos háttérben.

(t.i. a neurofibrillákat) termeli, *dúcsejt*, ami valami *generátorként* azt termeli (az ingerületet), amit az idegrendszer vezet”. — Elmélete így konzekvens, önmagában koherens, eredeti és csontja velejéig zseniális volt... Egyetlen baja az volt, hogy nem felelt meg a tényeknek. Később önálló és Apáthy halálát jó 25-30 évet túlélő, az európai idegkutatást szinte az 1950-es évek közepéig uraló elméletté vált. Így Ábrahám Ambrus és én szinte teljesen egyedül maradtunk. Az elmélet Apáthy epigonjai kezében — nem annyira a mégiscsak zseniális Bethe —, de főleg Bielschowsky, Boeke és főleg Stöhr és számos követőjük kezében és agresszív tollától teljesen eltorzult. — Csak a szovjet és USA-kutatók maradtak ki a tévútból.

Íme tehát egy újabb példa arra, hogy egy kutatásnak éppen a perfekciója lehet egyben a csapdája is és tragikus ellentmondás forrása. — Nem tudott, hogy végül is Apáthyt mi indította lázas aktivitása beszüntetésére — vajon Ramón y Cajal Nobel-díja-e vagy egy budapesti nemzetközi kongresszuson Lenhossékkal való vitája. Üriember professzor kollégák akkoriban nem vitatkoztak — ami ebben külön érthetetlen, hogy Lenhossék gyenge vitatkozó volt, ennél Apáthy csak jobb lehetett.

De az is lehet, hogy az erdélyi kérdés kiéleződése a huszadik század kezdetétől és a balkáni háború fenyegető árnyéka vitte bele második, még tragikusabb közéleti szerepébe. Most persze már tudjuk, hogy ez az ügy már száz, sőt kétszáz évvel ezelőtt is „vesztett” volt. A történelemben persze nem vethető fel a „MI LETT VOLNA, HA” kérdése. Valószínűleg a reformkor volt az utolsó történelmi pillanat, amikor egy gyökeresen más társadalomfejlődési modellnek még realitása lett volna. De ehhez más uralkodóház, más felső vezető réteg és más tudatszerkezetű magyar nép kellett volna. 1848 után egy ilyen nem létező modell egy nagy kelet-közép-európai felvilágosult — a francia forradalom vívmányait magáévá tevő — államföderáció a Szent István-i Magyarország erőltetése helyett még lehetséges lett volna. — Hogy a magyar nép túlélése szempontjából ez vagy pedig az, ami megvalósult, volt-e jobbik megoldás, ki tudja?

Ebbe sodródott bele Apáthy István jócskán elkészen és ránézve tragikusan, mert hogy objektíve nem tehetett semmit, az nyilvánvaló. — Néhány dolgot kétségtelenül jól látott: az 1908–1910–1914 években megjelent munkáiból vett néhány idézettel igazolható, hogy Apáthy ekkor felismerte a társadalom mennyiségi ismérvek helyett minőségek alapján való értékelésének szükségességét. Gondolatai sokban előre jelzik azt, ami hetven év után „Thatcher-izmus” néven általánossá válik a szociálisan befolyásolt modern demokratikus társadalomban. Előre látta a Tisza-féle politika katasztrófához vezető útját.

Felolvasott mondatai és az események megvilágításában megértjük, hogy mennyire tévedünk, amikor azt hisszük, mi irányítjuk a dolgokat.

Csak egyet tehetünk, mély tisztelettel meghajtjuk zászlónkat egy tiszta, nagyot és jót akaró férfi emléke előtt.